

فرهنگنامه کودکان و نوجوانان

سیدحسین فاطمی

فرهنگنامه کودکان و نوجوانان، شورای کتاب کودک، زیر نظر توران میرهادی (خمارلو) و ایرج جهانشاهی، تهران، شرکت تهیه و نشر فرهنگنامه کودکان و نوجوانان، قطع رحلی، ۵جلد.

اشاره

در «فصلنامه کتابهای اسلامی» به معرفی و نقد کتابهای اسلامی پرداخته می‌شود و طبیعی است که این فرهنگنامه را نمی‌توان به عنوان کتاب اسلامی صرف قلمداد نمود، ولی مدخله‌هایی از آن مربوط به کتب، اشخاص و معارف اسلامی است. لذا، در این مقاله مختصر به نقد آن تعداد از مدخله‌هایی که مربوط به اسلام است پرداخته شد تا دست‌اندرکاران محترم آن در جلدها و چاپهای پسین در نگارش آن دسته از مدخلها که مربوط به اسلام است دقت بیشتری بنمایند.

معتبرترین کتابها در عصر ما از جهات مختلف چون: محتوا، جامعیت، استحکام نشر، ویرایش، صفحه‌آرایی و غیره و از طرفی پرهزینه‌ترین آنها دایرةالمعارفها هستند. به دلیل گستردگی و اتقان آنها به سرعت مورد استقبال مخاطبان خود قرار می‌گیرند و از جمله منابع تحقیق و مرجع قرار می‌گیرند. بنابراین، باید تلاش کرد این آثار با کمترین ضعف، نشر یابند. پاره‌ای ایرادات، مانند غلطهای تایپی، که در کتابهای دیگر نادیده گرفته می‌شوند، در دایرةالمعارفها مهم جلوه می‌کنند.

جای تأسف است که گاه این عنوان برای برخی کتابهای سست و حتی بی‌ارتباط با دایرةالمعارف انتخاب می‌شوند به گونه‌ای که نشان دهنده عدم آگاهی نویسنده از معنای دایرةالمعارف است. جا دارد وزارت ارشاد اسلامی اجازه ندهد این‌گونه عناوین جایگاه خود را از دست بدهند.

فرهنگنامه کودکان و نوجوانان، از جمله آثار ارزنده‌ای است که شایسته عنوان «دایرةالمعارف» است و نظر به ویژگیهای درخور توجه آن، نشان کتاب سال جمهوری اسلامی را از آن خود کرده است. برخی ویژگیهای این اثر عبارت است از:

۱. اگرچه این اثر برای کودکان و نوجوانان به نگارش در آمده، اما برای همه کسانی که دست‌کم سواد خواندن و نوشتن دارند، در هر سن و سال و در هر مرتبه علمی که باشند، مفید است.

۲. بیشتر دایرةالمعارفهای کودکان و نوجوانان، ترجمه‌اند و در بسیاری از آنها انتخاب مدخلها و توضیح آنها مطابق با نیاز و فرهنگ جامعه ما نیست، اما تدوین این فرهنگنامه بر اساس نیاز جامعه ما است.

۳. واژه‌های توضیح داده شده، منحصر در مدخلها نیست؛ بلکه در لابه‌لای مقاله‌ها نیز توضیح بسیاری از واژه‌ها آمده که یافتن آنها دشوار است. بنابراین، در فهرست مفصل (جلد پنجم)، الفاظی که توضیحی در مورد آنها در پنج جلد نخست آمده، از حرف «الف تا یا» در اختیار خوانندگان قرار گرفته است. تهیه چنین فهرستی بجا و مناسب است، اما نظر به اینکه مخاطبان اصلی، کودکان و نوجوانان هستند، نمی‌توان انتظار داشت آنها تنها هنگام نیاز به توضیح واژه‌ای خاص به آن مراجعه کنند؛ بلکه گاهی بدون در نظر داشتن واژه یا موضوعی، خواهان یافتن مطلب مورد علاقه خود هستند. بنابراین، بهتر بود در هر مجلد، فهرست مدخلهای اصلی درج می‌شد تا خواننده با بررسی آن، به آسانی بتواند، مطلب مورد علاقه را بیابد. به دلیل گستردگی فهرست مذکور، نمی‌تواند این انتظار خواننده را تأمین کند.

با توجه به اینکه مدخلها به ترتیب حروف الفباست، از ذکر شماره جلد و صفحه خودداری شده است.

آش... «آش‌البنی» که همان «آش‌اماج» است، آرد را یک شب تا صبح در اتاقی می‌گذارند تا ام‌البنی بیاید و پنجه یا مهر خود را به آرد بزند و آن را تیرک کند. این آش را در سفره‌البنی می‌گذارند... گذشته از اینکه نام مادر حضرت عباس(ع) به غلط «ام‌البنی» بدون نون آخر ضبط شده، در توضیح مدخل «آش» خرافه‌های متعدد درج شده که نمونه‌ای از آن گذشت.

ذکر خرافاتی از این دست ممکن است سبب نشر آنها در جامعه شود، یا اینکه این خرافه‌ها به حساب دین گذاشته شده و سبب تمسخر امور دینی گردد. به هر حال اموری از این دست نباید نوشته شود و برای پرهیز از بدآموزی، همراه با نقد باشند. حرفهای خوب آن قدر فراوان است که نیازی به ذکر امثال «آش‌البنی» نیست.

آل عبا... در حدیث کساء آمده است که پیامبر اسلام(ص) روزی به خانه دختر خود، فاطمه(س) رفت و به او گفت که احساس ضعف می‌کند. فاطمه عبايي آورد و ... ، آنچه در فرهنگنامه کودکان و نوجوانان آمده خلاصه ترجمه حدیث کساء در پایان کتاب *مفاتیح‌الجنان*، تألیف حاج شیخ عباس قمی است.

حدیث شریف «کساء» از احادیث صحیح و مورد اتفاق شیعه و سنی است، اما آنچه در پایان *مفاتیح‌الجنان*، تحت عنوان «حدیث کساء» آمده جزء مفاتیح نیست؛ بلکه برخی ناشران به آن افزوده‌اند. این حدیث در هیچ یک از کتابهای معتبر فریقین وجود ندارد ظاهراً نخستین بار در منتخب طریحی آمده است و این بدان معناست که از صدر اسلام تا حدود هزار سال بعد، اثری از این حدیث در متون روایی نبوده است. نخستین محدث معروفی که بی‌اساس بودن این حدیث را اعلان کرد صاحب *مفاتیح‌الجنان* است.^۲

حدیث کسا در منابع معتبر، نشان می‌دهند که این اتفاق در خانه أم سلمه رخ داد نه منزل حضرت فاطمه(س)^۲. ابن بابویه یا ابن بابویه: فقیه و محدث شیعه است که در قرن چهارم هجری قمری می‌زیست. نامش ابو جعفر محمد قمی بود... .

روش نگارش کتاب این‌گونه است که پس از نام دانشمندان، تاریخ حیات آنها داخل پرانتز می‌آید. ممکن است عدم ذکر تاریخ درگذشت شیخ صدوق سبب شود که خواننده بیندارد تاریخ وفات او معلوم نیست در حالی که وی در سال ۳۸۱ق درگذشته و این تاریخ بر روی جلد عموم کتابهای او چاپ شده است. استبصار... نام کامل این کتاب الاستبصار فی ما اختلف من الأخبار است. «أختلف» صحیح است.

الذریعة... نام کامل آن الذریعة إلى تصانیف الشیعة، است... سه جلد اول این اثر به تدریج از سالهای ۱۳۵۴ تا ۱۳۹۷ هـ. ق در نجف اشرف به چاپ رسید.

الف) کلمه «تصانیف» به سبب حرف جر «إلی» باید مجرور باشد نه مرفوع. در فارسی هم کسی آن را مرفوع تلفظ نمی‌کند.

ب) ضمن معرفی کتاب الذریعة تصویر جلد اول آمده و در کنار آن چنین نوشته شده است: «روی جلد نخستین چاپ جلد اول کتاب الذریعة».

بر تصویر کتاب، محل چاپ آن، بیروت نوشته شده، اما از متن مقاله استفاده می‌شود که چاپ اول آن در نجف بوده است.

امام جعفر صادق(ع)... شمار کسانی را که در طول این مدت در درسهای او شرکت داشتند چهار هزار نفر گفته‌اند.

بی‌تردید امام صادق(ع) در موقعیتی قرار گرفت که توانست در راه نشر معارف اسلامی گام بزرگ بردارد، اما اینکه شهرت پیدا کرده که آن حضرت چهار هزار شاگرد داشته، بی‌اساس است. منشأ چنین اشتباهی سخن شیخ مفید(م ۴۱۳ق) است که نوشته است: «إن أصحاب الحدیث قد جمعوا أسماء الرواة عنه من الثقات علی اختلافهم فی الآراء و المقالات فكانوا أربعة آلاف رجل»^۳ اصحاب حدیث نامهای راویان ثقه از حضرت صادق(ع) را جمع کرده‌اند و تعداد آنها چهار هزار نفر است. اگرچه در عقاید یا یکدیگر اختلاف دارند.»

مراد از اصحاب حدیث، ابن عقده است.^۴ همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، سخن از چهار هزار راوی است نه شاگرد. گویا قضیه چهار هزار شاگرد در چند دهه اخیر بر زبانها افتاده و به کتابها راه یافته است.

امامزاده، آرامگاه (مزار، مقبره یا مرقد) هر یک از امامزادگان، یعنی فرزندان و نوادگان امامان شیعه، است... در حجره‌های بعضی از امامزاده‌ها، مانند حضرت معصومه(ع)، طلبه‌های علوم دینی زندگی می‌کنند.

الف) تعریف امامزاده به آرامگاه امامزادگان، درست نیست؛ بلکه امامزاده، یعنی فرزند یا نواده یکی از امامان شیعه(ع) نه قبر یا بنایی که بر قبر ساخته شده. ظاهراً منشأ این اشتباه آن است که مردم وقتی به آرامگاه امامزاده‌ای می‌روند، می‌گویند: به امامزاده رفتیم. در حالی که مرادشان از این جمله آن

است که نزد امامزاده رفتیم؛ چنان که وقتی نزد پزشک می‌روند، می‌گویند: به دکتر رفتیم. از این جمله استفاده نمی‌توان کرد که مردم به ساختمانی که پزشک در آن طبابت می‌کند، دکتر می‌گویند.

ب) با اینکه اینجانب متولد قم هستم و تاکنون در این شهر زندگی می‌کنم، هیچ‌گاه به یاد ندارم که طلاب علوم دینی در حجره‌های حرم حضرت معصومه(س) زندگی کرده باشند.

امام زمان(عج)... این چهار تن که آنان را نواب اربعه (نایبان چهارگانه) می‌خوانند عبارت‌اند از: عثمان بن سعید بن عمری...؛ علی بن محمد سَمَری... .

الف) نام جدّ نایب اول «عمرو» است نه «عمری»^۶ و به جهت اینکه نام جد او عمرو است، ملقب به عمری شد.^۷ بنابراین، عبارت درست چنین است: «عثمان بن سعید عمری»
ب) سَمَری یا سَمَری صحیح است.

امام زین‌العابدین(ع)...؛ بعضی از تاریخ‌نویسان گفته‌اند که مادر ایشان دختر یزدگرد، پادشاه ساسانی، بوده و «شاه‌زمان» یا «شهربانو» نام داشته است... در شب و روز عاشورا بیمار و در خیمه بستری بود، در نتیجه نتوانست مانند دیگران در نبرد با سپاه یزید شرکت کند. در این نبرد تمام یاران و مردانِ خاندان امام حسین(ع) و سرانجام خود آن حضرت به شهادت رسیدند.

الف) مادر امام سجاد(ع) را «شاه‌زمان» گفته‌اند نه «شاه‌زمان». با توجه به اینکه دقت زیادی در چاپ این کتاب صورت گرفته نمی‌توان این اشتباه را به حساب غلط‌تایی گذاشت.

ب) ظاهر عبارت آن است که امام سجاد(ع) در روز عاشورا نجنگید؛ اما بنا به تحقیق برخی محققان، آن حضرت در روز عاشورا نبرد کرد. در اینجا به ذکر خلاصه دو دلیل از کتاب *جهاد امام سجاد(ع)* بسنده می‌کنیم:

۱. فضیل بن زبیر اسدی - از اصحاب امام باقر(ع) و امام صادق(ع) - در کتاب *تسمیة من قتل مع‌الحسین(ع)* من اهل بیته و شیعتہ^۸ آورده است که امام سجاد(ع) در روز عاشورا مجروح شد و او را از صحنه جنگ بیرون بردند.

۲. ابن شهر آشوب از احمد بن حنبل زره پوشیدن امام زین‌العابدین(ع) را نقل کرده است و روشن است که زره را برای جنگ به تن می‌کنند.

اینکه در برخی اخبار آمده که امام حسین(ع) به آن حضرت اجازه نبرد نداد، ممکن است مربوط به پس از جراحت باشد.^۹

ج) همه یاران امام حسین(ع) در روز عاشورا به شهادت نرسیدند، مثلاً حسن مثنیٰ فرزند امام حسن(ع) در این جنگ مجروح شد و در میان اسرا بود. هرچند ممکن است در زمانهای بعد در اثر جراحت به شهادت رسیده باشد؛ اما ظاهر عبارت آن است که در آن روز همه مردها و پس از آنها خود امام حسین(ع) به شهادت رسیدند.

ناگفته نماند در اخبار آمده است که آن حضرت پیش از شروع جنگ، به اصحابش فرمود: هیچ‌کدام شما در این نبرد زنده نمی‌مانید. تنافی این سخن با آنچه در عمل اتفاق افتاد، برای اینجانب هنوز حل نشده است و موفق به تحقیق نشده‌ام. برخی خواسته‌اند پیشگویی حضرت را با زنده ماندن برخی اصحاب، به گونه‌ای جمع کنند که تنافی میان آنها نباشد. کودک بودن همه بازماندگان، قابل قبول نیست؛ زیرا حسن مثنیٰ پیش از واقعه عاشورا با فاطمه دختر امام حسین(ع) ازدواج کرد. به هر حال با توجه به اینکه کتاب در سطح کودکان و نوجوانان است و انتظار نیست که مدخلها از تمام جهات مورد بررسی قرار گیرند، اگر نمی‌توان ابهامهایی از این دست را حل کرد، خودداری از چنین نقلیهایی مناسب است.

پی‌نوشتها

۱. فرهنگنامه کودکان و نوجوانان، ج ۱، ص هجده.
۲. ر.ک: منتهی الآمال، ج ۱، ص ۵۲۷.
۳. جهت آگاهی بیشتر از این بحث ر.ک: پژوهشی در باره حدیث کساء، محمد محمدی ری‌شهری، قم، دارالحدیث، ۱۳۸۴ش.
۴. الارشاد، شیخ مفید، مؤسسة آل‌البیت(ع)، ج ۲، ص ۱۷۹.
۵. ر.ک: مناقب آل‌ابی‌طالب، ابن شهر آشوب، نجف، ۱۳۷۶ق، ج ۳، ص ۳۷۲؛ خاتمة مستدرک الوسائل، میرزا حسین نوری، قم، مؤسسة آل‌البیت(ع)، چاپ اول، ۱۴۱۵ق، ج ۱، ص ۴۴.
۶. ر.ک: النبیة، شیخ طوسی، تحقیق عبادالله تهرانی و علی احمد ناصح، قم، مؤسسة المعارف الاسلامیة، چاپ اول، ۱۴۱۱ق، ص ۳۵۷.
۷. ر.ک: النبیة، شیخ طوسی، ص ۳۵۴.
۸. این رساله در دومین شماره مجله تراننا به چاپ رسیده است.
۹. ر.ک: جهاد امام سجاده(ع)، سید محمدرضا حسینی جلالی، ترجمه موسی دانش، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۲ش، ص ۴۷-۴۹.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی